

Martyrdom Operation and Protecting Life, in the Five Schools of Jurisprudence

Mahdi Javdani

Mohammad Hasan Khozaie

Abstract

Islamic scholars have paid special attention to "martyrdom operation" (Istishhad) and according to the jurisprudential basis, they have stated the authority and conditions of it. They, also, have considered this Jihad a valuable type of jihad and martyrdom. Martyrdom operation is a kind of defensive jihad that is done when there is no other way or there is a more important interest like protecting Islam; as in "preventing loss", the evidence of protecting Islam has priority, rationally, over the evidence of protecting the life. The authority for this type of operation is issued with the necessity for it and with the permission of a Sharia ruler. Martyrdom operation is different from suicide operation against innocent people, or in other words, suicide without religious evidence; Because the martyrdom operation is carried out with the intention of proximity, its purpose is to preserve the Islamic regime and the honor of Muslims, and has all jurisprudential and moral conditions whit it; unlike suicide operation, which is carried out against religious rationality, aims to hit Muslims, and in many cases, civilians, women, and children are martyred; Therefore, the prohibition evidence of suicide does not include martyrdom operations.

Keywords: Martyrdom Operation, Protect Life, Defense, Jihad.

پرتال جامع علوم انسانی

عملیات استشهادی و حفظ جان در مذاهب خمس^۱

مهدی جاودانی^۲

محمدحسن خزاعی^۳

چکیده

علمای اسلام، توجه ویژه‌ای به «عملیات استشهادی» داشته و با توجه به مبانی فقهی، مجوز و شرایط عملیات استشهادی را بیان کرده‌اند؛ همچنین برای این نوع عملیات، ارزش ویژه قائل شده و جهاد در این مسیر و شهادت در این راه را از بافضیلت‌ترین انواع جهاد و شهادت برشمرده‌اند. عملیات استشهادی، نوعی جهاد دفاعی است که برای انجام آن، یا راه دیگری وجود ندارد و یا مصلحت مهم‌تری وجود دارد؛ در دفع ضرر نیز عقلاً ادله حفظ اسلام بر ادله حفظ نفس ترجیح دارد. جواز این نوع عملیات با ایجاد ضرورت و مجوز حاکم شرع صادر می‌شود. عملیات استشهادی با عملیات انتحاری که علیه انسان‌های بی‌گناه انجام می‌شود یا به عبارتی خودکشی بدون دلیل شرعی، متفاوت است؛ زیرا عملیات استشهادی با نیت الهی و برای رسیدن به قرب الهی صورت می‌گیرد، هدف آن حفظ نظام اسلامی و ناموس مسلمانان است و همه شرایط فقهی و اخلاقی در آن در نظر گرفته می‌شود؛ برخلاف عملیات انتحاری که برخلاف عقلانیت دینی و فقط برای ضربه زدن به مسلمانان صورت می‌گیرد و در بسیاری از موارد آن، افراد غیر نظامی، زنان و کودکان به شهادت می‌رسند؛ بنابراین ادله حرمت قتل نفس، شامل عملیات استشهادی نمی‌شود.

کلیدواژه‌ها: عملیات شهادت طلبانه، حفظ جان، دفاع، جهاد.

۱. این مقاله از رساله سطح سه حوزه علمیه خراسان استخراج شده است.

۲. دانش‌پژوه سطح چهار حوزه علمیه خراسان. (نویسنده مسئول) mjavidani56@gmail.com

۳. مدرس دروس خارج حوزه علمیه خراسان. mohamad.khozaei@gmail.com

مقدمه

عملیات استشهادی نوعی عملیات دفاعی در حفظ دین، میهن، جان، ناموس، آبرو و مال است که هم عقل به دفاع همه جانبه و به هر شکلی که دشمن را زمین گیر کند، دعوت می کند و هم شرع این دفاع را (در صورتی که راه دیگری برای مقابله نیست یا مصلحتی «اهم» وجود دارد) جایز و در مواردی واجب می داند. امروزه با این نوع عملیات در کشورهای اسلامی که متجاوزان صهیونیست و کشورهای غربی غاصب مخصوصاً آمریکا همه منابع آنها را به یغما برده و آنها را مورد استثمار و تحقیر قرار داده اند، دشمنان تا حد زیادی زمین گیر شده اند. نیروهای استشهادی، جان خود را فدا می کنند تا مقاومت اسلامی در منطقه با خون آنها آبیاری شده و ریشه آن، روزه روز مقاوم تر شود؛ آنها در این راه به فیض عظیم شهادت نائل می شوند.

۱- ارزش شهادت طلبی

۱-۱- ارزش ایثار در قرآن کریم

«ای پیامبر، هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شده اند، مردگان اند! بلکه آنان زنده اند و نزد پروردگارشان روزی داده می شوند.»^۱ (آل عمران، ۱۶۹)

«همگی به سوی میدان جهاد حرکت کنید، چه سبک بار، چه سنگین بار و با اموال و جان های خود در راه خدا جهاد نمایید، این به نفع شماست؛ اگر بدانید.»^۲ (توبه، ۴۱)

«به آنها که در راه خدا کشته می شوند مرده نگویند؛ بلکه آنان زنده اند ولی شما نمی فهمید.»^۳ (بقره، ۱۵۴)

«کسانی که زندگی دنیا را به آخرت فروخته اند باید در راه خدا پیکار کنند و آن کس که در راه خدا پیکار کند و کشته شود، یا پیروز شود، پاداش بزرگی به او خواهیم داد.»^۴ (نساء، ۷۴)

۱. ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْزُقُونَ﴾
۲. ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾
۳. ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ﴾
۴. ﴿فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾

۱-۲- ارزش اینار در روایات

رسول خدا ﷺ می فرماید: «سوگند به کسی که جانم در دست اوست، وقتی شهیدان وارد عرصه محشر می شوند، اگر پیامبران در مسیر آنها سوار بر مرکب باشند، به سبب نور و ابهت آنان پیاده می شوند و هریک از آنان هفتاد هزار نفر را از خاندان و همسایگان خود شفاعت می کند.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۴۰۷/۲۱)

رسول اکرم ﷺ می فرماید: «در برابر هر نیکی، نیکی بهتری وجود دارد؛ تا به شهادت در راه خدا رسد که برتر از آن چیزی متصور نیست.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۴۰۷/۲۱)

رسول اکرم ﷺ می فرماید: «همه گناهان شهید به جز دین او بخشیده می شود.» (سیوطی، بی تا: ۹۸/۲)

رسول اکرم ﷺ می فرماید: «اولین قطره از خون شهید که بر زمین ریخته می شود، گناهان او بخشیده می شود.» (سیوطی، بی تا: ۹۸/۲)

امام علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «چنانچه آنها را بر ما پیروز گرداندی، شهادت نصیب ما فرموده و از شرک و فساد و فتنه‌ها ما را نگهدار.» (دستی، ۱۳۷۹: ۲۴۵)

۱-۳- عقلانی بودن اینار

فاضل هندی در این باره نوشته است: «چون دفع ضرر، عقلاً لازم است، پس دفاع واجب است.» (فاضل هندی، ۱۴۱۶ق: ۴۳۴/۲)

علامه طباطبایی می فرماید: «دفاع از مظلومان که اسلام به آن سفارش کرده، از سوی خرد و خردورزان نیز پذیرفته شده است... مطابق عقل سلیم، مظلومانی که مورد تجاوز ظالمان قرار گرفته‌اند و هستی آنها در معرض نابودی قرار دارد، مجازند و حق دارند تا برای سرکوبی مهاجم، دست به سلاح برده و دفع شر نمایند.» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۳۸۵/۱۴)

علامه همچنین می فرماید: امام خمینی رحمه الله نیز در خصوص این موضوع بارها تأکید کرده و می فرماید:

«احدی از علمای اسلام نیست که بگوید دفاع در اسلام نیست. دفاع هیچ احتیاجی به یک ولی ندارد. هیچ احتیاجی به یک امامی ندارد. تمام مسلمین

اگر یک وقت امامی نباشد، بر آنها هجومه بشود، خودشان باید دفاع کنند. مستقل اند در این امر و مردم مکلف شرعی هستند به اینکه دفاع کنند و حکم عقلشان این است که از کشور خودشان، از ناموس خودشان، از مال خودشان دفاع کنند و این یک دفاعی است که عقل و اسلام هر دو با آن موافق اند.» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۲۶۰/۱۴)

ایشان همچنین می فرمایند: «ما از کشور خود دفاع می کنیم؛ دفاعی که عقلاً و شرعاً واجب است.» (سنگسری، ۱۳۸۰: ۴/۴۶)

امام خمینی علیه السلام در جای دیگری می فرمایند: «دفاع، یک مسئله عقلی است، یک مسئله ای است که حتی حیوانات هم اصلاً وقتی بخواهند حمله کنند، دفاع می کنند؛ دفاع یک مسئله طبیعی است.» (خمینی، بی تا: ۱۶/۱۹۳)

عملیات استشهدی می تواند اقدام عقلانی مبارزانی باشد که در برابر تجاوز و تعدی به سرزمین، خانه، مزارع و منابع اقتصادی و اداری، سالها مبارزه می کنند و نتیجه ای برای آنها حاصل نمی شود.

۱-۴- فطری بودن ایثار

اصل دفاع، قبل از آنکه قانون دینی باشد، امری فطری است.

آیت الله سید عبدالاعلی سبزواری نوشته است: «دفاع از امور ارتکازی پیش عقلاست؛ بلکه می توان گفت: دفاع از نفس، جزء امور فطری است که در نهاد هر موجود زنده ای گذاشته شده است.» (سبزواری، ۱۴۱۳ق: ۱۵/۱۰۱)

مرحوم علامه طباطبایی درباره فطری بودن دفاع نوشته است:

«دفاع مردم از منافع حیاتی خود و حفظ استقامت وضع زندگی، سنتی است فطری که در میان مردم جریان دارد؛ هر چند که این سنت فطری هم به خدای تعالی منتهی می شود. اوست که آدمی را به چنین روشی هدایت کرده؛ چون می بینیم که انسان را مانند سایر موجودات مجهز به جهاز و ادوات دفاع نموده، تا به آسانی بتواند دشمن مزاحم حقیقش را دفع کند و نیز او را مجهز

به فکر کرده، تا با آن به فکر درست کردن وسایل دفع و سلاح‌های دفاعی بیفتد، تا از خودش و هر شأنی از شئون زندگی‌اش که مایه حیات یا تکمیل حیات و تمامیت سعادت او است، دفاع کند. چیزی که هست، دفاع با قتال، آخرین وسیله دفاع است؛ وقتی به آن متوسل می‌شوند که راه‌های دیگر به نتیجه نرسد.» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۳۸۶/۱۴)

۲- بررسی شهادت‌طلبی

۲-۱- رجحان دفاع بر حفظ نفس

از موضوعاتی که عالمان علم اصول از آن بحث می‌کنند، موضوع تراحم است که در تعریف آن گفته‌اند: هر گاه دو حکم ملاک‌دار که از ناحیه شارع وضع شده‌اند و هیچ مانعی بر فعلیت آن دو، جز ناتوانی مکلف در انجام نباشد، در مقام امتثال و اجرای مکلف، یکدیگر را دفع کرده و از فعلی شدن یکدیگر ممانعت به عمل آورند، تراحم اتفاق افتاده است. این تراحم پنج صورت دارد که قسم دوم آن تراحم بین دو حکم واجب یا مستحب ضد است؛ مثل اینکه دو مؤمن در حال غرق شدن باشند و مکلف در آن واحد نتواند فرمان الهی را در نجات دادن هر دو انجام دهد. (مشکینی، ۱۳۷۴: ۱۰۵)

اصولیان برای حل معضل تراحم، راه‌حلی‌هایی را مبتنی بر وجود مرجح یا مرجحات ارائه داده‌اند. یکی از آن‌ها این است که مکلف در چنین وضعیتی باید به واجب یا مستحبی عمل کند که اهمیت آن قطعی یا محتمل است و در مقابل، واجب فاقد اهمیت را رها سازد. (مشکینی، ۱۳۷۴: ۱۰۶)

در موضوع این مقاله نیز با دو واجب مواجهیم:

اول، وجوب دفاع از دین، ناموس و وطن در برابر دشمنان و متجاوزان؛

دوم، حفظ نفس و جان.

۲-۲- مبانی فقها

مبنای فقهی برخی از فقیهان معاصر بر جواز عملیات استشهدی نیز همین ارجحیت است. برخی گفته‌اند: «اطلاق ادله دفاع از کیان اسلام و مسلمین و اهمیت آن بر حفظ نفس در

مقام تراحم، دلیل جواز عملیات استشهادی است.» (منتظری، ۱۴۰۸:ق: ۱۷۷)

بعضی دیگر می‌گویند: «بعید نیست که مطلقاً دفاع و جهاد، از باب اهم و مهم، شامل

عملیات استشهادی شود.» (ملا محمد علی، ۱۳۸۵: ۱۷۷)

برخی دیگر گفته‌اند: «عملیات استشهادی در دوران امر بین اهم و مهم، در صورتی که

از جان مسلمان اهم باشد، مانند دفاع و جهاد فی سبیل الله، در صورت امکان واجب است.»

(ملا محمد علی، ۱۳۸۵: ۱۷۸)

۲-۲-۱- صاحب جواهر می‌فرماید: کشتن کافر حربی واجب است. هرگاه رسیدن به

این مقصود بدون ارتکاب مقدمه حرامی ممکن باشد، بی‌درنگ انجام می‌شود؛ ولی اگر بر

انجام مقدمه حرامی متوقف باشد، خطاب و جوب با حرمت، تعارض می‌کند. اگر هیچ کدام

بر دیگری برتری نداشت، شخص مخیر است که یکی را انتخاب کند. شاید مراد اصحاب از

جواز ارتکاب مقدمه حرام نیز همین مطلب باشد.

اما حکم شرعی عملیات شهادت طلبانه با توجه به آیه ﴿وَلَا تُلَاقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾،

(بقره، ۱۹۵) (با دست خود، خود را به هلاکت می‌فکنید.) چیست؟

۲-۲-۲- علامه سید حسین فضل‌الله، در جواب استفتائی که از ایشان در این مورد شده،

می‌فرماید:

«عملیات شهادت طلبانه ابزاری برای جهاد در برابر دشمن است. خداوند

جهاد را بر مسلمانان واجب کرده است. در صورتی که شروط شرعی جهاد

تحقق یابد، باید با استفاده از همه ابزارهایی که به دشمن زیان می‌رساند و

اهداف اسلام را تأمین می‌کند، به جهاد پرداخت. برخی درباره عملیات

شهادت طلبانه با توجه به آیه مذکور گمان می‌کنند که: هر عملیاتی که انسان

می‌داند در جریان آن کشته می‌شود، عملیات انتحاری بوده و در اسلام حرام

است. در حالی که در مورد امور فردی و شخصی، به هلاکت‌افکندن خود

حرام است و نه در مسئله جهاد؛ زیرا اساس جهاد این است که انسان در معرض

خطر و کشته‌شدن قرار گیرد؛ بنابراین به هلاکت‌افکندن خود در جایی است

که انسان در غیرجهاد، خود را در معرض هلاکت قرار دهد، چه اینکه یقین داشته باشد به هدفش می‌رسد یا یقین نداشته باشد؛ اما مجاهدان که با دشمن روبه‌رو می‌شوند، طبعاً خود را در معرض خطر قرار می‌دهند و در صورت اقتضای عملیات جهادی و لزوم هجوم بر دشمن و رسیدن به اهداف، این خطر قطعی می‌شود که در صورت کشته‌شدن تعداد بیشتری از افراد دشمن و ایجاب موقعیت جنگی، امری طبیعی است.

بنابراین در صورتی که ولی امری که به حرکت جهادی اشراف دارد، نیاز وضعیت و تحقق اهداف را در گرو انجام عملیات شهادت طلبانه دید و پیروزی اسلام و مسلمین را در گرو آن دید که مجاهدان، خود را در میان دشمن منفجر کنند، مسئله عنوان و شکل جهاد به خود می‌گیرد؛ زیرا خداوند ابزار مشخصی را برای جهاد قرار نداده است، بلکه تشخیص این ابزارها را به عهده ولی امری گذاشته که نبرد را هدایت می‌کند. او باید شیوه‌های متعارف جهاد را به کار گیرد و از شیوه‌های غیرمتعارف که پیروزی مسلمانان یا دفع ضرر از آنان متوقف بر آن باشد، در صورت لزوم استفاده کند.

بنابراین نظر ما این است که همان دلیلی که به جهاد، مشروعیت بخشیده به عملیات شهادت طلبانه هم، در صورتی که وضعیت نظامی، مثبت بودن آن را نشان دهد، مشروعیت داده است.» (فضل‌الله، ۱۴۱۹ق: ۹۳/۴)

۲-۲-۳- آیت‌الله نوری همدانی نیز عملیات شهادت طلبانه را نوعی جهاد دانسته و مانند کار شهید محمدحسین فهمیده می‌داند و معتقد است که ادله جهاد شامل این نوع عملیات می‌شود. ایشان مسئول تشخیص ضرورت انجام عملیات شهادت طلبانه را کسانی می‌داند که به اوضاع مبارزه و جهاد و به اوضاع دشمنان اسلام واقف باشند. (ملا محمدعلی، ۱۳۸۵: ۱۷۴)

همچنین ایشان در جای دیگری می‌فرماید: «عملیات شهادت طلبانه جایز و یک نوع جهاد در راه خداست.» (ملا محمدعلی، ۱۳۸۵: ۱۷۵)

۲-۲-۴- آیت‌الله عبدالنبی نمازی نیز می‌فرماید: «عملیات شهادت طلبانه با تعریف و شرایط

ویژه خود جایز است و از مصادیق جهاد دفاعی است. در جهاد دفاعی اذن امام معصوم (علیه السلام) و یا ولی فقیه لازم و شرط نیست.»

با تحقق شرایط، وجدان عمومی، این عملیات را ضرورتی دفاعی می‌شمارد؛ همان گونه که اکنون شرایط در فلسطین ضرورت آن را ترسیم می‌کند. از نظر ایشان ادله فقهی عملیات استشهادی عبارت است از:

«۱. عقل؛

۲. اطلاق ادله جهاد از آیات و روایات؛

۳. وجوب دفاع از حوزه اسلام و مسلمین؛

۴. وجوب دفاع از تعرض دشمنان به اموال و نوامیس مسلمانان.» (ملا محمد علی، ۱۳۸۵: ۲۵۶)

۲-۲-۵- شیخ محمد سید طنطاوی (شیخ الأزهر) و تعدادی از علمای مجمع تحقیقات اسلامی مصر نیز تأکید می‌کنند که عملیات شهادت طلبانه، بالاترین نوع جهاد شمرده می‌شود. (ملا محمد علی، ۱۳۸۵: ۱۸۳)

۲-۲-۶- شیخ احمد کفتارو

ایشان عملیات شهادت طلبانه علیه صهیونیست‌ها را جایز و مشروع دانسته و مجریان این عملیات را شهیدانی می‌داند که از جانب خداوند وعده بهشت داده شده‌اند.

وی تأکید می‌کند که این عملیات باید منضبط به مبانی جهاد در راه اسلام باشد و از آن جمله اینکه مقصود و مراد آن، دفاع از امت اسلامی باشد و توجه آن به ظالمان، محاربان و حامیان آنان در جامعه صهیونیستی بوده، در چارچوب برنامه‌ای کلی و ضامن مصلحت امت اسلامی باشد. (باقری و سالمی، ۱۳۸۱: ۲۱)

۲-۲-۷- شورای فقهای اردن، عملیات شهادت طلبانه در اسرائیل را بزرگ‌ترین مصداق شهادت در راه خدا نامیده‌اند. (ابطحی، ۱۳۷۵: ۲)

۲-۲-۸- آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب اسلامی می‌فرمایند:

«عملیات استشهادی اوج عظمت یک ملت و اوج حماسه است. آنجایی که

یک نیروی نظامی با کمال فداکاری از میهن خود دفاع می‌کند، مگر عملیات

استشهادی نیست؟ آنجایی که یک ارتش ظالم و ستمگر به یک کشور تجاوز می‌کند و مردم آن کشور در مقابل آن ارتش می‌ایستند، مگر آنجا عملیات استشهادی نیست؟ کیست که بتواند چنین کاری را محکوم کند؟ کیست که بتواند از عظمت و ارزش این کار در چشم انسان‌های باوجدان و باانصاف بکاهد؟ عملیات استشهادی، اوج عظمت آن‌هاست. حالا عده‌ای بنشینند برای خودشان بگویند و بنویسند و ملتی را که پنجاه سال است به‌خاطر کوتاهی گذشتگان و به‌خاطر نبود توجه نسل قلبی خودش به منافع بلندمدت، الآن مجبور است با جان خود به میدان بیاید تا حقوق خود را زنده کند، ملامت کنند؛ مگر این در حالت آن ملت تأثیر دارد؟ ملت فلسطین، زنده و بیدار است و دارد پیش می‌رود.» (نرم‌افزار به‌سوی نور، سؤال ۲۱۸)

آنچه رهبر معظم انقلاب می‌فرمایند با توجه به نظرات فقهی است که ایشان دارند؛ زیرا آنچه فقیه ولی امر می‌فرماید، حجیت برای عمل را دارد.

۲-۲-۹- آیت‌الله فاضل در جواب این سؤال که «آیا جایز است برای کشتن دیگران دست به انتحار بزنیم؛ مثل عملیات‌های انتحاری ملت فلسطین؟» می‌فرماید:

«مسئله فلسطین مسئله دفاع است و دفاع از خود و حریم و ناموس و کیان اسلام به هر نحوی که باشد جایز است.» (سایت بلاغ، سؤال ۲۱۸)

ایشان در جلد دوم جامع المسائل می‌فرماید: «اگر انسان احتمال دهد یا بداند که دفاع او از جان خود یا بستگان خود منجر به کشته‌شدن خودش خواهد شد، باز هم دفاع جایز، بلکه واجب است؛ ولی نسبت به مال، اگر می‌داند که دفاع او از مال منجر به کشته‌شدن خودش می‌شود، دفاع واجب نیست، بلکه احوط ترک است.» (فاضل لنکرانی، ۱۳۷۴: ۵۶۲/۲)

۲-۲-۱۰- آیت‌الله موسوی اردبیلی می‌فرماید:

«عملیات انتحاری که احیاناً از آن جهت که به‌قصد دفاع یا ضربه‌زدن به متجاوز انجام می‌گیرد، استشهادی از آن تعبیر می‌شود، حرام است؛ مگر آنکه مصلحت اهمی مثل دفاع از اسلام و مسلمین متوقف بر آن باشد و چون تشخیص این جهت کار آسانی نیست، لذا لازم

است با اجازه مجتهد جامع الشرائط باشد.» (ملا محمد علی، ۱۳۸۵: ۱۷۵)

۲-۲-۱۱- شیخ وهبه الزحیلی می گوید: «زمانی که لازم و ضروری باشد در برخورد با دشمن حربی مثل یهود، عملیات شهادت طلبانه انجام شود، ظن غالب حاصل شود که دشمن، آن شخص را می کشد یا شکنجه می کند، عملیات نیز با اذن حاکم شرع انجام شود و این نوع عملیات ترس و وحشت در دشمن ایجاد کرده و باعث قطع تجاوز دشمن شود، چنین عملیاتی به خواست خداوند جایز است؛ زیرا امروزه مثل این نوع عملیات، ضرورت شرعی پیدا کرده است. این نوع عملیات قهرمانانه تحولات مهمی را در جلوگیری از تجاوز متجاوزین به وجود می آورد.» (هایل تکروی، ۱۹۹۷: ۱۰۲)

۲-۲-۱۲- شیخ محمد سعید رمضان البوطی می گوید: «این نوع عملیات صد درصد مشروع است؛ در صورتی که قصد مجری عملیات ضربه زدن و کشتن دشمنان باشد، نه ریختن خون خودش. اگر قصد کشتن خود را داشته باشد، این خودکشی می شود و شهید محسوب نمی شود. پس واجب است نیت کشتن دشمنان را بکند نه نیت مردن خود و خداوند گاهی او را از چنگ دشمن، ولو به صورت خارق العاده، نجات می دهد. مردی وجود داشت و می گفت: از زندگی ملول و خسته شده ام؛ لذا می خواهم عملیاتی انجام دهم؛ این خودکشی و انتحار است. مرد دیگری بود و می گفت: می خواهم جهاد در راه خدا انجام دهم و به دشمن ضربه وارد کنم، اگر در این بین کشته شوم، خوب است و اگر زنده بمانم خوب تر است. چنین شخصی اگر خدا بخواهد شهید است و این عمل، یک عمل ایثارگرانه است.» (هایل تکروی، ۱۹۹۷: ۱۰۲)

۲-۲-۱۳- شیخ محمد الخطیب می گوید: «مراکز فقهی حکم کرده اند به اینکه عملیات شهادت طلبانه، مادامی که طرد و نابودی دشمن و دور کردن او از مال، ناموس و جان باشد، عملیات مشروعی است و مجری آن نباید قصد خودکشی و انتحار داشته باشد؛ بلکه باید قصد دور کردن دشمن از جان، مال و ناموس خود را بکند و اگر در این راه به شهادت برسد، اجر شهید را دارد و اگر زنده بماند، زندگی با عزت و شرف خواهد داشت.» (ملا محمد علی، ۱۳۸۵:

۲-۲-۱۴- آیت‌الله مؤمن می‌فرماید: «عملیات مزبور مصداق حمله جهادی است که به شهادت حمله‌کننده می‌انجامد؛ بنابراین اگر امکان حمله‌ای که معلوم نیست به شهادت منتهی شود، نباشد، جایز، بلکه چه بسا واجب است؛ در مورد دلیل فقهی آن می‌گویند: جمع بین ادله جهاد و وجوب حفظ جان، آن را اقتضا دارد.» (ملا محمد علی، ۱۳۸۵: ۱۷۴)

۲-۲-۱۵- شیخ عجیل جاسم النّشومی می‌گوید: «اگر کسی با کمر بند انفجاری یا وسیله دیگری خودش را در میان دشمن منفجر کند، منتحر (خودکشی‌کننده) محسوب نمی‌شود، بلکه در نزد خداوند شهید است؛ زیرا او با این کار، عمل خیری را انجام داده است. فقها با صراحت می‌گویند: جایز است انسان خودش را در معرض تلف قرار دهد، البته اگر این کار باعث ضربه زدن بر دشمن و کشته و مجروح شدن او گردد.» (هایل تکروی، ۱۹۹۷: ۱۱۰)

۲-۲-۱۶- آیت‌الله صادقی تهرانی می‌فرماید: «عملیات شهادت طلبانه در دوران امر بین‌الهمم و مهم، در صورتی که از جان مسلمان اهم باشد، مانند دفاع و جهاد فی سبیل‌الله، در صورت امکان واجب است، که در راه حفظ حدود و ثغور اسلامی و نگهبانی عقیدتی و سیاسی و فرهنگی و جلوگیری از هر گونه تجاوز اجنبی به ساحت مقدس اسلام و مسلمین است. استشهاد شایسته و واجب اسلامی با عنوان اولی، از واجبات اسلامی است و عنوان ثانوی نیست و دستور ولی فقیه هم در این زمینه تأکیدی برای وجوب عملیات شهادت طلبانه است.» (هایل تکروی، ۱۹۹۷: ۱۷۸)

یادآوری می‌کنیم که امام خمینی رحمته‌الله دربارهٔ عملیات استشهادی شهید محمد حسین فهمیده می‌فرمایند: «رهبر ما آن طفل دوازده‌ساله‌ای است که با قلب کوچک خود، که ارزشش از صدها زبان و قلم ما بزرگ‌تر است، با نارنجک، خود را زیر تانک دشمن انداخت و آن را منهدم کرد و خود نیز شربت شهادت نوشید.» (خمینی، بی‌تا: ۶۰/۱۴)

۲-۳- عملیات استشهادی، حکم اولی یا ثانوی؟

۲-۳-۱- آیت‌الله صادقی تهرانی به دلیل مشمول ادله دفاع بودن، به اولی بودن این حکم معتقد است. (ملا محمد علی، ۱۳۸۵: ۱۷۸)

۲-۳-۲- سید محمدحسین فضل‌الله می‌گوید:

«ما این کار را با عنوان اولی حرام نمی‌دانیم؛ زیرا به هلاکت افکندن خویش در عرصه جهاد، مشمول حرمت نمی‌شود و فقط در مسائل فردی که انسان در نتیجه وضعی عاطفی یا روانی یا مالی، خود را به کشتن دهد، حرام است؛ در حالی که عملیات شهادت طلبانه همانند روش کمین و هجوم، نوعی شیوه نظامی است که فرمانده کل تصمیم می‌گیرد از آن استفاده کند. او این برنامه را ترسیم می‌کند و به فرماندهان پایین‌تر دستور می‌دهد تا آن را اجرا کنند. فرقی بین عملیات شهادت طلبانه با دیگر عملیات هجوم یا دفاع یا کمین از جهت نیاز به اجازه مستقیم یا غیرمستقیم از ولی امر وجود ندارد. هیچ نظامی مسلمانی حق اقدام خودسرانه به جهاد را ندارد، بلکه باید تابع امر رهبری شرعی باشد؛ زیرا هم اوست که مشروعیت جهاد و جواز اقدام به آن را معین می‌کند.» (<http://www.hayynat.ir/index/?state=es&gid=29>)

۲-۴- جواز استفاده از هر روشی برای پیروزی در جنگ

صاحب جواهر می‌فرماید:

«در جنگیدن با دشمن استفاده از محاصره کردن، مسدود کردن راه‌های مواصلاتی (ورودی و خروجی)، استفاده از منجنیق، اسلحه، آجرهای پخته و باروت، فرستادن مارها و عقرب‌های کشنده و یا سایر حیوان‌ها، تخریب قلعه‌ها و خانه‌ها، بریدن درختان، آتش‌پراکنی، ارسال آب برای منصرف کردن دشمن، قطع آب تا از تشنگی بمیرند و هر عامل پیروزی‌آفرین دیگر، جایز است. در این مطلب بین فقیهان هیچ اختلافی نیافتیم. ادله این مسئله اولاً اصل است، ثانیاً اطلاق ادله فرمان کشتن دشمن و ثالثاً روایتی که از رسول اکرم ﷺ وارد شده است. بر اساس این روایت رسول اکرم ﷺ بر اهل طائف، با اینکه زنان و کودکان در بین آن‌ها بود، از منجنیق استفاده کرده و قلعه‌های بنی‌نضیر و خیبر را تخریب کرد و خانه‌هایشان را منهدم ساخت؛ بلکه در دروس و روضه

آمده است که رسول اکرم ﷺ بنی نضیر را سوزاند. (نجفی، بی تا: ۶۵/۲۱)

۲-۵- وجوب جهاد دفاعی

۲-۵-۱- صاحب جواهر می نویسد: «دفاع از جان با هر وسیله ای که ممکن باشد واجب است و اگر بداند یک یا دو ساعت یا کمتر از آن قدرت دفاع ندارد، باز هم دفاع واجب است.» (نجفی، بی تا: ۶۵۵/۴۱)

۲-۵-۲- امام خمینی رحمته الله علیه می نویسد:

«مسئله ۱- اگر بلاد مسلمین و یا حدود و مرزهای آن تحت سلطه دشمن قرار گیرد، به طوری که خوف آن رود که بیضه اسلام و مجتمع اسلامی از بین برود، بر همه واجب است به هر وسیله ای که ممکن باشد، از قبیل بذل مال و جان، از کیان و عظمت اسلام دفاع نمایند. مسئله ۲- وجوب دفاع از اسلام مشروط به حضور امام معصوم علیه السلام و اجازه او و یا اذن نائب خاص و یا نائب عام او نیست؛ پس بر هر مکلفی واجب است به هر وسیله ای که شده بدون هیچ قید و شرطی دفاع نماید. مسئله ۳- اگر وضعی پیش آید که ترس آن رود که استیلا و غلبه کفار بر بلاد مسلمین زیاد گشته و توسعه یابد و در نتیجه، کفار شهر آنان را بگیرند و ایشان را اسیر نمایند، دفاع به هر وسیله ممکن واجب است.» (خمینی، بی تا: ۴۸۵/۱)

۲-۵-۳- آیت الله فاضل لنکرانی می نویسد: «اگر در داخل ممالک اسلامی نقشه هایی از طرف اجانب کشیده شده باشد که خوف آن باشد که تسلط بر ممالک اسلامی پیدا کنند، واجب است بر مسلمانان که با هر وسیله ای که ممکن است، نقشه آن ها را به هم بزنند و جلوگیری از توسعه نفوذ آن ها کنند.» (فاضل لنکرانی، ۱۳۷۴: ۵۵۵)

۲-۶- فرار از جنگ

۲-۶-۱- علامه حلی به دلیل «وجوب حفظ نفس و امکان تحصیل جهاد در آینده»، قائل به جواز فرار شده است. (حلی (علامه)، ۱۴۱۳ق: ۳۹۰/۴)

۲-۶-۲- محقق حلی معتقد است که اگر دشمن دو برابر مسلمانان یا کمتر از آن ها باشد

فرار از جنگ جایز نیست. (حلی (محقق)، ۱۴۱۸ق: ۲۳۵/۱)

- ۲-۶-۳- صاحب جواهر می نویسد: «ضابطه عددی به همراه نزدیکی اوصاف رزمندگان رعایت می شود؛ زیرا عدد به همراه نزدیکی اوصاف معتبر است.» (نجفی، بی تا: ۶۳/۲۱)
- ۲-۶-۴- محقق اردبیلی نیز می نویسد: «حتی در صورت غلبه احتمال کشته شدن در صورت مقاومت، فرار جایز نیست.» (مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳ق: ۴۵۲/۷)

۳- اهل سنت و عملیات استشهادی

قرطبی درباره آیه ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾، (بقره، ۱۹۵) (با دست خود، خود را به هلاکت میفکنید.) گفته است:

«قاسم بن مخیمره، قاسم بن محمد و عبدالملک از علمای ما معتقدند که: مانعی ندارد که مرد مسلمانی به تنهایی به لشکر عظیمی حمله کند، مشروط بر اینکه توان چنین حمله‌ای را داشته باشد. در این صورت کار او از بهترین اعمال بوده و جانش را برای کسب رضای الهی فدا کرده است که معنای سخن خداوند است: ﴿وَمِنَ النَّاسِ وَ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ﴾» (قرطبی، ۱۳۶۴: ۳۵/۲)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه گیری

۱. در فقه مذاهب خمس، عملیات استشهدی حکم جهاد در راه خدا دارد.
۲. اگر دفاع در برابر دشمن، منحصر در عملیات استشهدی باشد، عملیات استشهدی واجب است.
۳. در صورتی که در عملیات استشهدی، جان از دست برود، حکم شهید در راه خدا را دارد.
۴. ابزار دفاع در برابر دشمن، متفاوت است و یکی از آنها عملیات استشهدی است.
۵. حفظ اسلام و دفاع از آن اهم از حفظ جان است و در صورتی که مصلحت اهمی باشد، عملیات استشهدی بلامانع است و حکم جهاد و شهادت را دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

منابع

* قرآن کریم

۱. ابطحی، سید محمد علی، ۱۳۷۵/۶/۳۱، «عملیات استشهدادی رفتار رهبران متحجر و مترقی دینی در کشورهای عربی»، روزنامه جمهوری اسلامی، ش ۵۰۰۸، س ۱۸، تهران.
۲. ابن عابدین، بی تا، فتوای شامی، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۱۴ق، لسان العرب (۱۵ جلدی)، چ ۳، بیروت: دار صادر.
۴. ابی ازهری، بی تا، ثمر الدانی، بیروت: المكتبة الثقافية.
۵. باقری، حسن و سالمی، مرتضی، ۱۳۸۱، عملیات استشهدادی؛ چرا و چگونه؟، بی جا: نذیر.
۶. حجاوی، موسی بن احمد، ۱۴۱۸ق، کشف القناع عن متن الاقناع، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۷. حلّی (علامه)، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، ۱۴۱۳ق، مختلف الشیعة فی احکام الشریعة، چ ۲، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۸. حلّی (محقق)، جعفر بن حسن، ۱۴۱۸ق، المختصر النافع فی فقه الامامیه، قم: المطبوعات الدینیّه.
۹. خامنه‌ای، علی، ۱۹۹۵، أجوبة الإستفتائات، کویت: دار النبأ للنشر و التوزیع.
۱۰. خمینی، روح الله (رهبر انقلاب و بنیان گذار جمهوری اسلامی ایران)، بی تا، تحریر الوسیله، قم: دارالعلم.
۱۱. _____، بی تا، صحیفه امام، بی جا.
۱۲. _____، بی تا، کشف الاسرار، بی جا: محمد.
۱۳. خویی، ابوالقاسم، بی تا، منهاج الصالحین، چ ۲۸، قم: مدینه العلم.
۱۴. دشتی، محمد، ۱۳۷۹، نهج البلاغه، قم.

۱۵. سبزواری، عبدالاعلی، ۱۴۱۳ق، مهذب الاحکام، قم: مکتب آیت الله سید سبزواری.
۱۶. سنگسری، محمدرضا، ۱۳۸۰، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، قم: مرکز تحقیقات اسلامی.
۱۷. سیوطی، جلال الدین، بی تا، درالمنثور فی تفسیر المأثور، بیروت: دارالمعرفه.
۱۸. طباطبایی، محمدحسین، ۱۴۱۷ق، المیزان فی تفسیر القرآن، چ ۵، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۹. فاضل لنکرانی، محمدجواد، ۱۳۷۴، جامع المسائل، چ ۷، قم: چاپخانه مهر.
۲۰. فاضل هندی، ۱۴۱۶، کشف اللثام، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۱. فضل الله، محمدحسین، ۱۴۱۹ق، تفسیر من وحی القرآن، چ ۲، بیروت: دار الملائک.
۲۲. فیاض، شیخ محمد اسحاق، ۱۳۷۸، منهاج الصالحین، قم: مکتبه سماحة الشيخ محمد اسحاق الفیاض.
۲۳. قرطبی، محمد بن أحمد، ۱۳۶۴، الجامع لاحکام القرآن، تهران: ناصر خسرو.
۲۴. مشکینی، علی، ۱۳۷۴، اصطلاحات الاصول، قم: یاسر.
۲۵. مقدس اردبیلی، احمد بن محمد، ۱۴۰۳ق، مجمع الفائدة و البرهان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۱، تفسیر نمونه، چ ۱۰، تهران: دار الکتب الإسلامية.
۲۷. ملا محمد علی، امیر، ۱۳۸۵، مبانی فقهی عملیات استشهدی از دیدگاه شیعه و اهل سنت، قم: زمزم هدایت.
۲۸. منتظری، حسین علی، ۱۴۰۸ق، دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه، قم: العالمی للدراسات الاسلامیه.
۲۹. نجفی (صاحب جواهر)، محمدحسن بن باقر، بی تا، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، چ ۳، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۰. هایل تکروی، نواف، ۱۹۹۷، عملیات الاستشهادیه فی المیزان الفقهی، چ ۲، دمشق: دارالفکر.

۳۱. یزدی، محمد کاظم بن عبدالعظیم، ۱۴۰۹ق، عروة الوثقی، ج ۲، بیروت: الاعلمی.
۳۲. نرم افزار به سوی نور، (حاوی سخنان موضوعی و قابل جست و جوی امام و رهبری).
۳۳. سایت بلاغ (وبگاه دفتر تبلیغات اسلامی)، بخش پرسش ها و پاسخ های فقهی.
<http://balagh.net/Persian/feqh/index.htm>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی